INNOVATIVE PUBLICATION
Journal of Effective Learning and Sustainable Innovation
Vol.4 №5 (2026). MAY
innovativepublication.uz

QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIK

Alfraganus universiteti talabasi
Jo`rayeva Zilola Mirobit qizi
Ilmiy rahbar: v.b.dot.PhD
Raximjanov Masrur Nugmanovich

Annotatsiya. Mazkur maqolada qiyosiy adabiyotshunoslik fanining nazariy asoslari, shakllanish tarixi va metodologik xususiyatlari yoritiladi. Turli milliy adabiyotlarni qiyosiy o‘rganish orqali adabiy jarayonlarning umumiy va o‘ziga xos jihatlarini aniqlash masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, adabiyotlararo aloqalar, ta’sir va o‘zaro ta’sir, tipologik o‘xshashliklar hamda madaniyatlararo muloqotning badiiy tafakkur rivojidagi o‘rni ko‘rsatib beriladi. Maqolada qiyosiy adabiyotshunoslikning zamonaviy adabiy nazariya bilan uzviy bog‘liqligi va uning milliy adabiyotlarni jahon adabiy jarayoni kontekstida baholashdagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: komparativistika, jahon adabiyoti, adabiyotlararo aloqalar, adabiy ta’sir, tipologik qiyoslash, madaniyatlararo muloqot, badiiy tafakkur.

Kirish. Qiyosiy adabiyotshunoslik (komparativistika) — turli milliy adabiyotlar o'rtasidagi aloqalar, ta'sirlar, tipologik o'xshashliklar va farqlarni o'rganuvchi adabiyotshunoslik sohasi. "Qiyosiy adabiyotshunoslik" atamasi XIX asrda Yevropada paydo bo'lgan bo'lib, bu vaqtda adabiyotni ham qiyosiy anatomiya yoki tarixiy tilshunoslik singari qiyosiy usulda o'rganish g'oyasi keng tarqaldi.

Qiyosiy adabiyotshunoslik ikkita asosiy yo'nalishni qamrab oladi: kontaktologiya (to'g'ridan-to'g'ri ta'sir va aloqalarni o'rganish) va tipologiya (bir-biridan mustaqil ravishda vujudga kelgan o'xshash hodisalarni o'rganish). Kontaktologiya adabiy ta'sirlar, tarjimalar, qarz olish va bevosita kontaktlarni tahlil qiladi. Tipologiya esa turli xalqlar adabiyotida mustaqil ravishda vujudga kelgan o'xshash mavzu, motiv, janr va tuzilish elementlarini o'rganadi.

Asosiy qism. Qiyosiy adabiyotshunoslik XIX asrda Yevropada shakllandi. Bu yo‘nalishning nazariy poydevori nemis adibi va mutafakkiri Iogann Volfgang Gyote ilgari surgan ***“jahon adabiyoti” (Weltliteratur)*** g‘oyasi bilan bevosita bog‘liq. Gyotega ko‘ra, milliy adabiyotlar o‘z chegaralaridan chiqib, umumjahon badiiy tajribasining bir qismiga aylanishi zarur.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Fransiyada qiyosiy adabiyotshunoslik mustaqil fan sifatida shakllanib, asosan **adabiy ta’sir va manbalar** masalasiga e’tibor qaratdi. Keyinchalik Amerika maktabi bu yo‘nalishni kengaytirib, adabiy tipologiya, mifologiya, falsafa,

madaniyatshunoslik va psixologiya bilan bog‘liq holda o‘rganishni taklif etdi. Ayniqsa Rene Vellek qiyosiy adabiyotshunoslikni sof tarixiy ta’sir doirasidan chiqarib, nazariy-falsafiy darajaga olib chiqdi.

O'zbek adabiyoti jahon adabiyoti bilan doimo keng munosabatda bo'lgan. Arab, fors, turk adabiyotlari bilan aloqa eng qadimiy va keng qamrovli aloqa hisoblanadi. Islom madaniyatining O'rta Osiyoga yoyilishi bilan birga arab va fors adabiy an'analari ham o'zbek adabiyotiga kirib keldi. Aruz vazni, g'azal, qasida, ruboiy, masnaviy — bularning barchasi arab-fors adabiy an'anasidan o'zlashtirilgan janrlar.

Navoiy ijodi qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan ayniqsa qiziqarli. U o'z "Xamsa"sini Nizomiy Ganjaviy va Amir Xusrav Dehlaviyning xamsalariga munosabat bildirish tarzida yaratdi. Bunda Navoiy faqat taqlid qilmadi — u o'zining milliy badiiy estetikasini va o'zbek tilidagi ifoda imkoniyatlarini namoyon etdi. Bu holat o'zbek adabiyotining fors-turk adabiy an'analarini o'zlashtirish va ularga o'zining munosabatini bildirish qobiliyatini ko'rsatadi.

O'zbek adabiyoti va rus adabiyoti o'rtasidagi aloqalar XIX asrdan, ayniqsa Rossiyaning O'rta Osiyoni bosib olishidan so'ng kuchaydi. Rus realizmi ta'sirida o'zbek yozuvchilari ham hayotni to'g'ri va tanqidiy aks ettirish prinsipini o'zlashtirib, milliy adabiyotni yangi bosqichga ko'tardilar. Cho'lponning she'riyatida rus simvolizmining ta'siri sezilib turadi.

XX asrda o'zbek adabiyoti G’arbiy Yevropa va Amerika adabiyoti bilan ham aloqaga kirdi. Existensializm, modernizm va keyinchalik postmodernizm ta'siri o'zbek adabiyotida ham sezildi. Ayniqsa 1990-yillardan keyin — mustaqillik davrida — jahon adabiyoti bilan aloqalar keskin kengaydi. Xorij adabiyotini tarjima qilish faoliyati kuchaydi, o'zbek yozuvchilari ham xorij madaniyatidan bevosita bahra olish imkoniga ega bo'ldi.

Tipologik jihatdan o'zbek adabiyotida jahon adabiyotiga xos universal motivlar keng uchraydi. Sevgi va sadoqat, adolat va zulm, vatan va g'urbat, hayot va o'lim — bu universal motivlar o'zbek adabiyotida ham o'ziga xos milliy rang kasb etgan holda muhim o'rin tutadi. "Layli va Majnun" syujeti fors-arab adabiyotida ham, o'zbek adabiyotida ham, Azerbayjon adabiyotida ham o'z talqinini topdi — va har bir milliy adabiyot bu universal syujetni o'ziga xos tarzda qayta ifodaladi.

Xulosa

Qiyosiy adabiyotshunoslik o'zbek adabiyotini keng jahon adabiy kontekstida o'rganish imkonini beradi. Bu yondashuv orqali o'zbek adabiyotining jahon adabiyotiga qo'shgan hissasini to'g'riroq baholash, adabiy ta'sir va aloqalarni aniqlash, milliy o'ziga xoslikni universal kontekstda ko'rsatish mumkin. Qiyosiy tadqiqot o'zbek adabiyotshunosligining yanada rivojlanishi uchun istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

Qiyosiy adabiyotshunoslik adabiyotshunoslikning zamonaviy, ochiq va integrativ yo‘nalishi bo‘lib, u adabiy hodisalarni milliy chegaralardan tashqarida, jahon miqyosida o‘rganishga xizmat qiladi. Ushbu fan adabiyotning nafaqat estetik, balki madaniy va falsafiy ahamiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov N. Qiyosiy adabiyotshunoslik. — Toshkent: Fan, 2001.
2. Valikhanov A. O'zbek va fors adabiy aloqalari. — Toshkent: Fan, 1985.
3. Mallayev N. O'zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O'qituvchi, 1965.
4. Sattor N. Jahon adabiyoti va o'zbek adabiyoti. — Toshkent: Ma'naviyat, 2003.
5. Nizomiy Ganjaviy. Xamsa. (Tarj.) — Toshkent: G'afur G'ulom, 1985.